

Bevaringsstrategi for næringers og industriers kulturmiljø

Riksantikvarens forslag



Riksantikvaren 2025

Riksantikvaren

Pb. 1483 Vika, 0116 Oslo

Besøksadresse: Schweigaards gate 28

Tlf.: 22 94 04 00

Faks: 22 94 04 04

E-post: postmottak@ra.no

www.riksantikvaren.no

Utarbeidet av: [Utarbeidet av]

Bilde forside: Tinfos kulturmiljø. Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren



Knaben gruver. Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Innhold

Forord	4
Sammendrag	5
Innledning	7
Bevaringsstrategienes oppbygning og struktur	9
Prosess og medvirkning	11
Forvaltning av kulturmiljø – roller og ansvar	12
Virkemidler	15
Næringers og industriers kulturmiljø	18
Beskrivelse og avgrensning	18
Utfordringer og muligheter	23
Deltema 1: Industrien som endrer samfunnet	28
Deltema 2: Våre mangfoldige næringer	35
Deltema 3: Industriens logistikk	41

Forord

Nærings- og industrivirksomhet har formet Norge – økonomisk, kulturelt og sosialt. Nærings- og industrihistorien kommer til syne i et mangfold av kulturmiljø over hele landet og strekker seg fra forhistorisk tid til i dag. Kulturmiljøene som springer ut av denne virksomheten, er kraftfulle uttrykk for innovasjon, fellesskap og identitet. De gir steder særpreg og attraksjonsverdi, de skaper tilhørighet, og de rommer et stort potensial for verdiskaping og ny bruk.

Den nasjonale bevaringsstrategien for næringers og industriers kulturmiljø skal løfte fram både de store industrianleggene og de små virksomhetene som ressurser for lokal næringsutvikling, engasjerende formidling og bærekraftig utvikling. Strategien skal også vise hvordan aktører med forskjellig ansvar og kompetanse i fellesskap – både private og offentlige – kan bidra til å styrke industriarven som kilde til kunnskap, opplevelse og framtidig verdiskaping.

Hanna Geiran

riksantikvar

Sammendrag

Bevaringsarbeidet skal vektlegge og styrke betydningen av kulturmiljø for samfunnet. Dette er i tråd med Meld. St. 16 (2019–2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*. Regjeringens grep med nye bevaringsstrategier skal strukturere innsatsen for å oppnå de nasjonale målene ved å koordinere virkemidler og involvere ulike aktører. Den nasjonale bevaringsstrategien for næringers og industriers kulturmiljø skal bidra til at et mangfold av kulturmiljø blir bevart og tatt i bruk som ressurs i en bærekraftig samfunnsutvikling. Strategien skal også bidra til engasjement for næringers og industriers kulturmiljø. De tre deltemaene i bevaringsstrategien representerer områder med særlige utfordringer og muligheter innenfor det omfattende kulturhistoriske temaet næringers og industriers kulturmiljø.

Deltema 1: Industrien som endrer samfunnet handler om industriene som har hatt størst betydning for samfunnsutviklingen gjennom tidene – nøkkelindustriene. Kulturmiljøene fra nøkkelindustriene er gjerne omfangsrike og komplekse. Det gjelder både den fysiske utstrekningen, med ulike materielle spor, og hva de representerer sosialt og kulturelt. Samspillet med andre næringer i verdikjeden, kontakt med omverdenen og ulike menneskelige ressurser har formet nøkkelindustriene. Industrialiseringen har ført til både positive og negative endringer i samfunnet. Disse kulturmiljøene representerer store kunnskapsverdier, som ikke alltid kan ivaretas gjennom fysisk bevaring alene. Prioriterte områder under dette deltemaet er

- industrimiljø
- industriens byggverk

Innsatsen skal bidra til kunnskap og bevissthet om de mange sidene ved industriens utvikling og samfunnspåvirkning, og å sikre at sentrale utviklingstrekk i landets industrihistorie blir ivarettatt.

Deltema 2: Våre mangfoldige næringer handler om sårbar og særegen industriarv som er verdifull for opplevelsen av tilhørighet og identitet i byer og steder. De representerer ressurser for verdiskaping og bærekraftig bruk av bygninger og arealer. Kulturmiljø fra byindustrien rommer store muligheter for ombruk, samtidig som at arealpress er en utfordring. Den særegne småindustrien inneholder unike kulturmiljøverdier som ikke er godt nok kjent, og som derfor står i fare for å gå tapt. Prioriterte områder under dette deltemaet er

- byindustri
- særegen småindustri

Innsatsen skal bidra til at kulturmiljø etter byindustri og særegen småindustri blir bevart som del av vår mangfoldige industriarv og tatt i bruk som ressurser for bærekraftig bruk, verdiskaping og tilhørighet i lokalsamfunn.

Deltema 3: Industriens logistikk handler om bevegelige kulturminner og infrastruktur. De er en viktig del av nærings- og industrihistorien og nødvendige forutsetninger for nærings- og industrivirksomhet. De bevegelige kulturminnene representerer betydelige verdier for

opplevelse og engasjement. Bevaring av bevegelige kulturminner er tett knyttet sammen med bruk. Hovedtyngden av innsatsen og kompetansen innenfor bevaringen er forankret i frivillig engasjement. Infrastrukturen er nødvendig for at de bevegelige kulturminnene skal kunne brukes, og for at de skal kunne forstås som deler av en helhet. Prioriterte områder under dette deltemaet er

- bevegelige kulturminner
- infrastruktur

Innsatsen skal bidra til at frivillig engasjement og kompetanse blir opprettholdt, og til at bevegelige kulturminner og infrastruktur blir bevart og brukt.



Tinnoset i Telemark. Slippen på Tinnoset ved slippsetting av Storegut i 2021. Foto: Maria Lytomt, Riksantikvaren

Innledning

Kulturmiljøfeltet er en del av klima- og miljøpolitikken. Et godt samspill mellom kulturmiljø- og naturforvaltning, og ønsket om å kunne se natur og kulturmiljø i sammenheng utgjør et viktig grunnlag for en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

En helhetlig miljøforvaltning innebærer også et godt samarbeid med andre samfunnsområder. Materiell og immateriell kulturarv er uløselig knyttet sammen og møtes i de fysiske omgivelsene, i fortellinger og gjennom tradisjoner og språk. Driftskompetanse og kunnskap om for eksempel materialer er helt avgjørende for at vi skal klare å ta vare på og forvalte kulturmiljø.

Bevaringsstrategier er et av hovedgrepene for kulturmiljøfeltet i Meld. St. 16 (2019–2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*. Bevaringsstrategiene er nasjonale og skal bidra til å strukturere, samordne og organisere innsatsen slik at virkemidler ses i sammenheng og kulturmiljø ivaretas. De skal videre legge til rette for dialog og samarbeid mellom ulike instanser og sektorer, forvaltningsnivåer og interessenter. *Kulturmiljø* er en samlebetegnelse som dekker begrepene *kulturminner*, *kulturmiljø* og *landskap*, og brukes når feltet omtales som helhet.

Det er utarbeidet bevaringsstrategier for fire temaer: landbrukets kulturmiljø, kystens kulturmiljø, bygder og byers kulturmiljø og næringers og industriers kulturmiljø. I tillegg har Barne- og familiedepartementet, i samarbeid med Klima- og miljødepartementet og Riksantikvaren, utarbeidet en bevaringsstrategi for kulturhistorisk verdifulle kirkebygg.

Til sammen favner disse temaene hele bredden i kulturmiljøpolitikken. Helhet og samarbeid vil bli tillagt vekt i arbeidet med å følge opp bevaringsstrategiene, og verdiskaping vil være et gjennomgående tema. Et bredt spekter av kulturmiljø med internasjonale, nasjonale, regionale og lokale verdier skal kunne inkluderes i dette arbeidet.

Riksantikvaren, fylkeskommunene og Sametinget har alle formelle roller i kulturmiljøforvaltningen og er sentrale i arbeidet, men en rekke andre aktører har også ansvar og interesser på kulturmiljøfeltet. I samsvar med sektorprinsippet har de enkelte departementene med underliggende virksomheter et selvstendig ansvar for kulturmiljø i egen sektor. Det er et felles ansvar å ta vare på kulturmiljø og bidra til at de blir forvaltet på en god måte. Kommuner, eiere, frivillige organisasjoner, stiftelser, museer og andre aktører gjør en uvurderlig innsats for å sikre det.

 Ordforklaringer

Bevegelige kulturminner – samlebetegnelse for motoriserte og ikke-motoriserte framkomstmidler og større, mobilt produksjonsutstyr.

Byggverk – samlebetegnelse for bygninger, konstruksjoner og anlegg skapt av mennesker.

Handlingsbåren kunnskap – praktisk kunnskap og ferdigheter som overføres gjennom handling og utøvelse, og som viderefører tradisjoner.

Industri – fysisk eller kjemisk omdanning av materialer, stoffer eller deler til nye produkter, også når produktene selges fra stedet der de produseres. Omfatter også montering av deler til ferdige produkter, gjenvinning av avfall, spesialisert vedlikehold og reparasjon av industrielle maskiner samt installasjon av industrimaskiner og utstyr (basert på SSBs standard for næringsgruppering, SN 2007).

Kulturmiljø – samlebetegnelse som dekker begrepene *kulturminner*, *kulturmiljø* og *landskap*, og som brukes når feltet omtales som helhet. Brukes også om spesifikke områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Kulturminne – spor etter menneskelig virksomhet i det fysiske miljøet, inkludert steder det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Brukes ved omtale av spesifikke enkeltminner.

Kulturarv – samlebetegnelse for materiell og immateriell kulturarv. Immateriell kulturarv omfatter praksis, framstillinger, uttrykk, kunnskap og ferdigheter.

Næring – betegnelse som innenfor økonomien brukes dels om hovedgruppene i næringslivet, for eksempel industri eller tertiærnæring, dels om næringsgrener, for eksempel tekstilindustri, og dels om den enkeltes arbeid.

Nøkkelindustri – industri som har svært stor betydning for et land eller et distrikt.

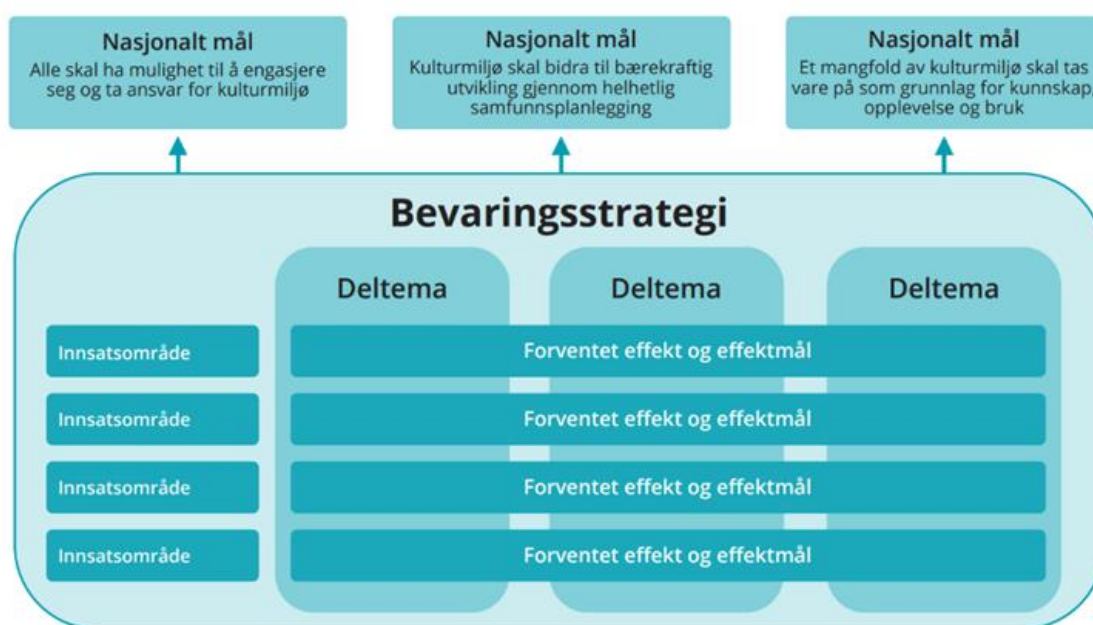
Sekundærnæringer – samlebegrep for bearbeidende næringer.

Tekniske og industrielle kulturminner – konkrete områder, byggverk, gjenstander og bevegelige kulturminner som utgjør spor etter teknisk og industriell virksomhet.

BEVARINGSSTRATEGIENS OPPBYGNING OG STRUKTUR

Temaene for bevaringsstrategiene er uavhengige av type kulturmiljø og tidsperiode. De favner også bredt geografisk, sosialt, etnisk og næringsmessig. Bevaringsstrategiene er strukturert etter deltemaer som representerer prioriterte områder innenfor hver strategi. Deltemaene er valgt ut fordi de rommer særskilte utfordringer og samtidig et potensial for vern gjennom bruk av kulturmiljø. Det er også et betydelig samarbeids-, forsknings- og formidlingspotensial knyttet til de valgte deltemaene.

De nasjonale kulturmiljømålene synliggjør hva som er ønsket samfunnseffekt. Målstrukturen viser sammenhengen mellom de nasjonale målene og bevaringsstrategienes prioriteringer gjennom innsatsområder, forventet effekt og effektmål.



Visuell framstilling av bevaringsstrategienes oppbygning og struktur

Nasjonale mål

De nasjonale målene i kulturmiljøpolitikken ble fastsatt i Meld. St. 16 (2019–2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*:

- Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø.
- Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging.
- Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.

De nasjonale målene viser hva Norge ønsker å oppnå med kulturmiljøpolitikken, og hvordan kulturmiljø skal bidra til å fremme en bærekraftig samfunnsutvikling. Det er et felles ansvar å bidra til at vi når de nasjonale målene.

Innsatsområder

Det er fire innsatsområder som går på tvers av bevaringsstrategiene:

- bevaring og bruk
- kunnskap og kompetanse
- opplevelse og engasjement
- urfolk og nasjonale minoriteter

Innsatsområdene utfyller hverandre, og innsatsen på hvert område skal også bidra til effekter på de andre områdene.

Bevaring og bruk omfatter innsats som bidrar til å ivareta kulturmiljø, slik som skjøtsel, sikring, istandsetting og restaurering, og tiltak som fremmer bruk av kulturmiljø. Det kan inkludere både fortsatt bruk, ny eller endret bruk og ombruk.

Kunnskap og kompetanse omfatter innsats som kartleggings- og registreringsarbeid, kunnskapsutvikling og forskning. Det kan også være utvikling av håndverks- og rådgivningskompetanse eller annen kompetanse av betydning for kulturmiljø.

Opplevelse og engasjement omfatter innsats som tilrettelegging, formidling, opplevelser, stedsutvikling, reiseliv og annen næringsutvikling. Det kan også være aktiviteter som legger til rette for inkludering og deltakelse fra frivillige, eiere og enkeltpersoner.

Urfolk og nasjonale minoriteter omfatter innsats som bidrar til å ivareta kulturmiljø knyttet til urfolk og de fem nasjonale minoritetene.

Forventet effekt

Forventet effekt gir uttrykk for hvilke virkninger og effekter vi ønsker å oppnå på hvert innsatsområde. Den samlede effekten, på tvers av innsatsområdene, skal bidra til at vi når de nasjonale målene i kulturmiljøpolitikken. For å utdype hva som skal til for å oppnå forventet effekt, er det utformet effektmål. Disse skal som hovedregel kunne måles per deltema, men ikke alle effektmålene er like relevante for alle deltemaene eller alle deler av et deltema.

Riksantikvaren har ansvar for å utvikle og foreslå indikatorer som gjør det mulig å rapportere på effektmålene og følge resultatutviklingen over tid. Forslag til nye indikatorer og vesentlige endringer i eksisterende indikatorer skal godkjennes av Klima- og miljødepartementet.

Målstruktur

Innsatsområde	Forventet effekt	Effektmål
Bevaring og bruk	Et mangfold av næringers og industriers kulturmiljø er bevart og blir brukt som ressurser i bærekraftig utvikling.	• Koordinering av offentlige virkemidler legger til rette for økt bruk og bevaring av kulturmiljø. • Handlingsrommet for fortsatt bruk, ombruk og ny bruk av kulturmiljø utnyttes bedre. • Flere eksempler på fortsatt bruk, ombruk og ny bruk av kulturmiljø er tilgjengelige.
Kunnskap og kompetanse	Relevante aktører har fått mer kunnskap om næringers og industriers kulturmiljø, slik at de bedre kan ivareta dem i sin virksomhet og bruke dem som grunnlag for verdiskaping.	• Rådgivning og veiledning er videreutviklet og tilgjengelig for flere. • Styrket samarbeid legger til rette for ny kunnskap om kulturmiljø og deling av denne. • Kunnskap og metoder for å ivareta kulturmiljø er videreutviklet og tatt i bruk.
Opplevelse og engasjement	Det er lagt til rette for opplevelser av og engasjement for næringers og industriers kulturmiljø.	• Flere er interessert og engasjert i kulturmiljø. • Det legges i økende grad til rette for opplevelser i tilknytning til kulturmiljø.
Urfolk og nasjonale minoriteter	Urfolks og nasjonale minoriteters kulturer ivaretas gjennom innsats på linje med andre deler av samfunnet innenfor rammen av internasjonale konvensjoner.	• Urfolk og nasjonale minoriteters kulturmiljø vurderes spesifikt i alle effektmålene innenfor de øvrige innsatsområdene.

PROSESS OG MEDVIRKNING

Klima- og miljødepartementet ga i 2021 Riksantikvaren i oppdrag å starte utviklingen av bevaringsstrategier på kulturmiljøområdet. I årene etter har Riksantikvaren fått flere deloppdrag og har blant annet levert forslag til rammeverk og temaer.

I 2024 hadde Riksantikvaren i oppdrag å detaljere forslag til bevaringsstrategier for kystens kulturmiljø og landbrukets kulturmiljø. I 2025 har oppdraget vært å detaljere forslag til bevaringsstrategier for industriers og næringers kulturmiljø og for bygder og byers kulturmiljø. Arbeidet har omfattet kunnskapskartlegging, samarbeid, innspillsprosesser og prioritering av kulturmiljø som strategiene bør konsentreres om.

For bevaringsstrategien for næringers og industriers kulturmiljø har Riksantikvaren gjennomført en spørreundersøkelse, dialogmøter med regionalforvaltningen på kulturmiljøfeltet

og konsultasjoner med Sametinget. Riksantikvarens ledergruppe har vært styringsgruppe. Det har også vært en ressursgruppe som har bidratt i arbeidet, med representanter fra

- Finnmark fylkeskommune
- Handelshøyskolen BI
- Kulturdirektoratet
- Landsorganisasjonen i Norge
- Norges Kulturvernforbund
- Norges museumsforbund
- Norsk Industri / NHO
- Norsk jernbanemuseum
- Norsk Teknisk Museum
- Norsk vegmuseum
- Riksantikvarieämbetet i Sverige
- Rogaland fylkeskommune
- Trøndelag fylkeskommune
- Vestland fylkeskommune

Riksantikvaren har også hatt et eget møte med Norsk industriarv.

Riksantikvaren har i hovedsak fått støtte for forslagene til deltemaer og prioriterte områder. Innspillene som har kommet, har handlet om at bevaringsstrategien må bygge på en forståelse av helheten og sammenhengene som karakteriserer nærings- og industrihistorien.

FORVALTNING AV KULTURMILJØ – ROLLER OG ANSVAR

Bevaringsstrategien skal bidra til en samlet innsats og et felles engasjement for å prioritere arbeid med bevaring og bruk av næringers og industriers kulturmiljø. I det videre arbeidet med næringers og industriers kulturmiljø er det mange aktører som kan spille en viktig rolle. Aktørene som allerede har et ansvar og engasjement for disse kulturmiljøene, oppfordres til å strukturere sin innsats slik at den støtter opp om bevaringsstrategiarbeidet.

Nedenfor følger en oversikt over sentrale aktører som forvalter kulturmiljø, og som kan bidra i oppfølgingen av bevaringsstrategien.

Statlige aktører

Klima- og miljødepartementet har det overordnede ansvaret for regjeringens klima- og miljøpolitikk, deriblant kulturmiljøpolitikken. I tråd med sektorprinsippet har de enkelte departementene med underliggende virksomheter et ansvar for kulturmiljø i egen sektor, både når det gjelder myndighetsutøvelse, og når det gjelder bruk av relevante virkemidler.

Riksantikvaren har et overordnet ansvar for den faglige utviklingen på kulturmiljøfeltet. Det er også Riksantikvaren som definerer kulturmiljø av nasjonal verdi og gjør vedtak om fredning, med unntak av kulturmiljøfredninger der det endelige vedtaket gjøres av Kongen i statsråd.

Riksantikvaren har ansvar for systematisk oppfølging og koordinering av bevaringsstrategien, med særlig søkelys på mål, resultater og vurdering av risiko.

Riksantikvaren skal målrette og koordinere virkemidlene på kulturmiljøfeltet, avklare rammebetingelser og fordele ressurser inn mot de ulike prioriteringene i bevaringsstrategiene. Det innebærer blant annet å legge til rette for ulike satsinger og nettverk, utarbeide veiledere og avklare behov for kunnskapsinnhenting.

Flere direktorater forvalter fagområder innenfor næringer og industrier, for eksempel Direktoratet for mineralforvaltning med Bergmesteren for Svalbard, Norges vassdrags- og energidirektorat og Kulturdirektoratet. Miljødirektoratet og Statsforvalteren sentrale i miljøforvaltningen.

I tillegg er Kulturminnefondet, med sine virkemidler, en viktig aktør i arbeidet med bevaringsstrategien. Kulturminnefondet gir tilskudd til private eiere av verneverdige kulturmiljø innenfor næringer og industrier, som bygninger og anlegg, og bevegelige kulturminner.

Forskningsinstitusjoner

Forskningsinstitusjonene, inkludert de arkeologiske forvaltningsmuseene og Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU), har en viktig rolle i forskning, formidling og forvaltning av kulturmiljø og kulturminner.

Sametinget

Sametinget er det samiske folkets parlament i Norge og et selvstendig folkevalgt organ. Sametingets mål er å arbeide for anerkjennelse av samenenes grunnleggende rettigheter som grunnlag for å ivareta og styrke samisk kultur, språk og samfunnsliv og eksistensen av ulike samiske tradisjoner. For samiske kulturmiljø har Sametinget tilsvarende myndighet som fylkeskommunene har etter ansvarsforskriftens § 3.¹

Regionale aktører

Fylkeskommunene er sentrale i arealforvaltningen og skal følge opp kommunene med rådgivning. Videre har de hovedansvaret for å initiere og koordinere tiltak og aktivitet i fylkene, avklare virkemiddelbruk og sikre god forvaltning av kulturmiljø. Fylkeskommunene fordeler statlige tilskuddsmidler på kulturmiljøfeltet. De er også en viktig samfunnsaktør som skal stimulere til utvikling og vekst i regionene.

Som samfunnsutviklere kan fylkeskommunene sette kulturmiljø i sammenheng med brede utviklingsmål i regionalt planverk og legge til rette for bruk av virkemidler på tvers av sektorgrenser. Bevaringsstrategien blir et viktig verktøy for fylkeskommunene. Gjennom myndighetsutøvelse og tilskuddsforvaltning og som sentrale samfunnsaktører kan

¹ Forskrift om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven – Lovdata.

fylkeskommunene bidra til at strategien blir gjennomført. De er også viktige når det gjelder å etablere regionale samarbeid, gjennom at de kan initiere og sette i gang prosjekter.

Kommuner

Kommunene skal, gjennom sitt samordningsansvar etter § 1-4 i plan- og bygningsloven, ivareta ulike nasjonale, regionale og lokale interesser. Plan- og bygningsloven er det viktigste redskapet for å styre arealbruken og sikre kulturmiljø som ikke er fredet etter kulturminneloven. Den er også et viktig verktøy for den kommunale samfunnsutviklerrollen og det mer overordnede og langsiktige arbeidet med planstrategier og kommuneplanens samfunnsdel. De fleste kommuner har laget kulturminne- eller kulturmiljøplaner. Her er næringers og industriers kulturmiljø gjerne omtalt. Bevaringsstrategien kan forankres gjennom slike lokale kulturmiljøplaner eller andre kommunale plan- og vernevedtak.

Museer og arkiver

Flere museer arbeider med nærings- og industrihistorie. De spiller en viktig rolle som kunnskapsleverandører, forvaltere og formidlere av disse delene av kulturhistorien. Museene forsker på kulturminner og kulturmiljø og eier ofte selv bygninger, anlegg, infrastruktur og bevegelige kulturminner som inngår i strategien.

Arkivinstitusjoner forvalter kilder til blant annet arbeiderhistorien, for eksempel Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

I oppfølgingen av bevaringsstrategien blir det viktig å styrke samarbeidet med museene og arkivene og inkludere deres kompetanse i de nettverkene som opprettes.

Meld. St. 23 (2020–2021) *Musea i samfunnet – Tillit, ting og tid* viser den overordnede politiske retningen for museumspolitikken fram mot 2050. Kultur- og likestillingsdepartementet vektlegger behovet for at de statlige virkemidlene som rettes mot den immaterielle og materielle kulturarven, ses i sammenheng.

Frivillige organisasjoner

En rekke frivillige organisasjoner og interesseorganisasjoner er engasjert i næringers og industriers kulturmiljø. Eksempler er Fortidsminneforeningen, Norsk industriarv og foreninger knyttet til Kulturvernforbundet, slik som Norsk Jernbaneklubb, Rutebilhistorisk Forening, Landsforeningen for Luftfartøyvern og Memoar.

Organisasjonene har kunnskap, gjennomfører aktiviteter og eier eller forvalter kulturmiljø som er relevante for bevaringsstrategien. De frivillige organisasjonene inviteres med i planleggingen og gjennomføringen av tiltak som kan være relevante for dem. I henhold til regjeringens kulturfrivillighetsstrategi, *Rom for deltakelse*, skal den tverrdepartementale samordningen av frivillighet på kulturarvfeltet videreutvikles.

Internasjonale aktører

Næring og industri er tett koblet til internasjonale handels- og produksjonsnettverk. De er del av en større internasjonal kulturarv, og det samarbeides internasjonalt om forvaltning av industriarven. Sentrale aktører er ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) og TICCIIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage).

Næringsorganisasjoner

Innenfor norsk industri og næring er det flere medlemsorganisasjoner for både arbeidstakere og arbeidsgivere. De største er Landsorganisasjonen i Norge (LO), Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO) og Hovedorganisasjonen Virke. Medvirkning fra disse organisasjonene er viktig for at strategien skal være relevant for næringslivet og industrien. Organisasjonene inviteres derfor med i planleggingen og gjennomføringen av tiltak som berører dem.

Eiere

I oppfølgingen av bevaringsstrategien er det avgjørende at kulturmiljøforvaltningen samarbeider godt med eierne. Når eierne er statlige virksomheter og kommuner, spiller sektorinternt vern en særlig rolle. Mange kulturminner og kulturmiljø innenfor næring og industri er også eid av privatpersoner eller bedrifter. Skal vi lykkes med å ta vare på disse kulturmiljøene, må eierne oppleve det som nyttig å ta hensyn til, ta vare på, sette i stand og bruke dem – og dette bør i hovedsak være integrert i næringsvirksomheten deres. Eiernes behov og utfordringer i forbindelse med undersøkelser, istandsetting og ny bruk er derfor svært viktige i oppfølgingen av bevaringsstrategien. Det gjelder for både bygninger, anlegg, arkeologiske kulturminner og kulturlandskap.

VIRKEMIDLER

Mange virkemidler gir bedre effekt når vi kombinerer dem. En vanlig måte å systematisere virkemidler på er å dele dem inn i de fire overordnede kategoriene juridiske, økonomiske, pedagogiske og organisatoriske virkemidler.

Juridiske virkemidler

Juridiske virkemidler omfatter lover og forskrifter og i enkelte tilfeller rundskriv og andre avtalelignende dokumenter. Lovregulering er et av de sterkeste virkemidlene forvaltningen kan benytte, og er tett knyttet til offentlig myndighetsutøvelse. For næringers og industriers kulturmiljø er særlig disse lovene relevante:

- plan- og bygningsloven
- kulturminneloven
- naturmangfoldloven

Norge har også sluttet seg til en lang rekke internasjonale konvensjoner som har betydning for utformingen av lov og forvaltning på kulturmiljøfeltet:

- europeisk konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarven (Valetta-konvensjonen)
- Europarådets landskapskonvensjon
- Europarådets rammekonvensjon om kulturarvens verdi for samfunnet (Faro-konvensjonen)
- Unescos konvensjon om vern av verdens kultur- og naturarv (verdensarvkonvensjonen)
- Unescos konvensjon om beskyttelse av kulturverdier i tilfelle av væpnet konflikt (Haag-konvensjonen)
- ILO-konvensjonen om urfolks rettigheter og rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter

I tillegg har Norge sluttet seg til to rådgivende dokumenter knyttet til bevaring av industriarven: *The Nizhny Tagil Charter for The Industrial Heritage* og *The Dublin Principles*.

Økonomiske virkemidler

Det finnes økonomiske virkemidler og tilskuddsordninger i både offentlig og privat sektor som kan bidra til de nasjonale målene for kulturmiljøpolitikken. Sentrale ordninger er blant annet

- Norsk Kulturminnefond
- Riksantikvarens tilskuddsordninger
- fylkeskommunale tilskuddsordninger
- tilskudd til kulturminner i jernbanesektoren forvaltet av Norsk jernbanemuseum
- Miljødirektoratets tilskuddsordning for klimatilpasning i kommuner og fylkeskommuner
- Sparebankstiftelsens og Gjensidigestiftelsens støtteordninger for lokale prosjekter innenfor kultur, friluftsliv og livskvalitet

Det finnes også støtteordninger som kan fremme bærekraft og verdiskaping i tilknytning til næringers og industriers kulturmiljø. Disse finnes på internasjonalt, nasjonalt og regionalt nivå, blant annet gjennom EU-programmer, Innovasjon Norge og fylkeskommunale tilskudd.

Pedagogiske virkemidler

Betegnelsen *pedagogiske virkemidler* brukes vanligvis om tiltak som har til hensikt å informere eller øke bevisstheten og kunnskapen hos bestemte målgrupper. Formidling er i tillegg et pedagogisk virkemiddel som skal stimulere til opplevelse og engasjement.

Eksempler på pedagogiske virkemidler er skriftlige veiledere og retningslinjer, informasjonskampanjer, kompetanseutviklingstiltak, forvaltning av kunnskapsdatabaser og statistikk samt muntlig rådgivning og veiledning. Pedagogiske virkemidler kan også være tolkninger og anbefalinger knyttet til regelverk, saksbehandlingsrutiner og tjenesteutforming. De brukes ofte sammen med andre virkemidler og kan bidra til å gjøre disse mer treffsikre og effektive.

Organisatoriske virkemidler

Organiseringen av offentlig virksomhet har betydning for styring og kan sammen med andre virkemidler påvirke hvordan forvaltningen jobber for å nå politiske mål. Organisatoriske virkemidler kan for eksempel være å endre tilknytningsform fra forvaltningsorgan til foretak, å

overføre ansvar internt i statsforvaltningen eller mellom forvaltningsnivåer, og å etablere råd og utvalg. Konsultasjonsordninger, både innad i forvaltningen og mellom forvaltningen og ulike samfunnsgrupper (eksempelvis nasjonale minoriteter og urfolk), regnes også som et organisatorisk virkemiddel.

Næringers og industriers kulturmiljø

Denne nasjonale bevaringsstrategien skal bidra til at et større mangfold av næringers og industriers kulturmiljø blir bevart og tatt i bruk som ressurs i en bærekraftig samfunnsutvikling. Det avhenger av at kulturmiljøenes historiske betydning, kunnskaps- og kildeverdi er kjent, og at deres identitetsskapende rolle og brukspotensial blir verdsatt. Samarbeid om bevaring, formidling, dokumentasjon og kompetanseutvikling er en viktig forutsetning for å lykkes.

BESKRIVELSE OG AVGRENSNING

Næringers og industriers kulturmiljø omfatter et mangfold av kulturmiljø fra de eldste sporene etter næringsvirksomhet og fram til i dag. Temaet dekker både nasjonale næringer, infrastruktur og samferdsel samt lokal foredling og tilvirkning – elementer som alle har satt sitt preg på samfunnsutviklingen i Norge gjennom tidene. Bevaringsstrategien er tidsuavhengig.



Hellegrop i Berlevåg kommune. Hellegropene er en form for forhistorisk industri og ble brukt til å utvinne olje fra marine pattedyr. Produksjonen var særlig omfattende i perioden 600–900 evt. Hellegroper finnes i stort antall langs kysten av Nord-Troms og Finnmark.
Foto: Elin Rose Myrvoll, Sametinget

Bevaringsstrategien for næringers og industriers kulturmiljø er i hovedsak avgrenset til sekundærnæringene. Sekundærnæringene omfatter en rekke næringer og industrier, der industrien alene representerer et stort spenn fra enkel bearbeiding av råstoff til avansert fabrikkmessig produksjon.

Virksomheter som foredler naturressurser og råvarer fra primærnæringene, for eksempel landbasert fiskeforedling, trandamperier og reinslakterier, utgjør en sentral del av sekundærnæringene i Norge. Bevaringsstrategiene for kystens kulturmiljø og landbrukets kulturmiljø dekker kulturmiljø knyttet til primærnæringene fiske, jordbruk og skogbruk.

Næring og industri har ført til at steder er blitt grunnlagt, og har vært avgjørende for steders utvikling. Stedsutvikling blir behandlet i bevaringsstrategien for bygder og byers kulturmiljø. De to bevaringsstrategiene overlapper derfor naturlig på noen områder.

Gjennom historien har næringsvirksomhet forekommet i ulike former, størrelser og prosesser – fra små familiebedrifter til store industriklynger. Næringsvirksomhet foregår sjelden isolert, men inngår i verdikjeder og innebærer ofte samarbeid mellom flere aktører. Industrien er for eksempel avhengig av krafttilgang, infrastruktur, teknologi, kapital, arbeidskraft og markeder, og omfatter også internasjonal samhandling gjennom import og eksport. Deltemaene i bevaringsstrategien tar hensyn til både de lange linjene og kompleksiteten i industriutviklingen, og skal fremme en helhetlig forståelse av næringers og industriers kulturmiljø.

Strategien gjelder først og fremst den materielle kulturarven – de fysiske sporene etter menneskers bruk av naturressurser og landskap. Dette er ansvarsområder som inngår i kulturmiljøforvaltningens primære arbeidsfelt. Samtidig henger materiell og immateriell kulturarv uløselig sammen, for eksempel gjennom kunnskap om materialbruk, drift og vedlikehold. Relevante immaterielle aspekter inngår derfor i strategien.

Viktige utviklingstrekk i Norges nærings- og industrihistorie

Allerede i forhistorisk tid laget folk produkter utover det nødvendige. Byttehandel la grunnlaget for handelsnettverk, og i bronsealderen ble blant annet pelsverk og gevir brukt i handel i nordområdene. Fra slutten av 700-tallet begynte håndverkere i Skandinavia å serieprodusere gjenstander som kammer og smykker for salg.

Jernproduksjon startet rundt 300–400 f.Kr. i førromersk jernalder, med utvinning av myrmalm til våpen og redskaper. I vikingtiden ga jerneksporten økonomisk overskudd, maktallianser og militære midler som bidro til at høvdingdømmene ble samlet. På den måten hadde jernproduksjonen stor betydning for samlingen av Norge som nasjon.

Bergverk er omtalt i *Historia Norvegiae* (1170), men den eldste sikre dokumentasjonen av norsk malmbergverk er fra 1490. De viktigste mineralene var sølv, bly og jern, og i bergverksprosessen inngikk gruvedrift, anrikning og smelting. Produksjonen krevde vannkraft for drift av blåsebelger. Utstrakt tømmerhugst og kullbrenning, og transport av materialene, ble utført av lokale bønder. Stabil bergverksdrift kom først i gang etter sølvfunnet på Kongsberg i 1623. Bergverk resulterte i store enkeltvirksomheter med mange tusen arbeidere.

Norsk trelasteksport kan følges tilbake til skriftlige kilder fra sent på 600-tallet. Dendrokronologiske undersøkelser har avdekket at norsk tømmer er blitt brukt i tidlige middelalderske bygninger blant annet i Irland og Skottland. Handelsvirksomhet med tømmer er godt dokumentert i kilder fra 1400-tallet. Tidlig på 1500-tallet ga oppgangssagen et hopp i tømmereksporten. Hjemlig bruk av tømmer har vært en stor næring, og fløtningssystemer og kanaler er en karakteristisk del av infrastrukturen for frakt mellom innland og kyst. Treforedlingsindustrien ble Norges første storindustri på slutten av 1800-tallet, og cellulosefabrikker utgjorde viktige hjørnesteinsbedrifter på Østlandet.

Fisk har vært et viktig ressursgrunnlag siden steinalderen. Tørrfisk var en stabil eksportvare fra middelalderen. Basert på antall sysselsatte var landbruk og fiske de dominerende næringene mellom 1400- og 1800-tallet. Fiskeforedlingsindustri startet på slutten av 1800-tallet. Etter andre verdenskrig gikk fiskeflåten i Norge gjennom en modernisering og profesjonalisering med større selskap og fartøy (tråler). Fra 1950 vokste det fram en rekke fiskeforedlingsbedrifter. Det reiste seg store fiskemottak, sildeoljefabrikker, fryseribedrifter og filetfabrikker. Siden 1970-årene har landet fått en ny fiskerinæring med havbruket (fiskeoppdrett), som står for tusenvis av arbeidsplasser og milliardomsetninger fra eksport.



Voiebruket i Vardø – et tidligere anlegg for mottak og foredling av fisk. Foto: Håkon Kreilinger, Finnmark fylkeskommune

Skipsteknologi har vært en drivkraft for framskritt helt siden bronsealderen, da havgående båter ble utviklet. I vikingtiden fikk båtene seil, noe som gjorde dem raskere. Senere har internasjonal skipsteknologi vært av stor betydning for utviklingen av den norske handelsflåten. Skipsflåten vokste betraktelig på 1700-tallet da norske redere engasjerte seg i fraktfart for krigførende land. På 1800-tallet var hovedtyngden av redere trelasthandlere, kjøpmenn og bergverkseiere, og dampteknologien gjorde sitt inntog. På slutten av 1800-tallet begynte man å bygge skip med stålskrog, og verftsindustrien preget bykjernen i de fleste større kystbyene. Innføringen av dieselmotorer, og senere turbiner, revolusjonerte skipsfarten på 1900-tallet. Da containertransporten ble utviklet på 1950-tallet, økte tempoet i verdenshandelen. På 1970-tallet førte oljenæringen til at verftsindustrien gikk fra tradisjonell skipsbygging til produksjon av installasjoner for petroleumsindustrien, men også spesialskip som supplyskip. Norge er i dag et foregangsland i utviklingen av sofistikert navigasjons- og kommunikasjonsutstyr til skip.

Kraftintensiv industri, som elektrokjemisk og elektroteknisk industri, vokste fram fra 1905 i takt med utbyggingen av billig vannkraft. Metall- og prosessindustri har siden hatt en dominerende posisjon i norsk industri. Etter århundreskiftet overtok industrien som landets viktigste næring – både i inntjening og i antall sysselsatte – mens det tidligere hadde vært primærnæringene som dominerte.

Fram til omkring 1970 arbeidet en tredjedel av alle sysselsatte i sekundærnæringene. Siden har andelen gått ned, både fordi produksjon er blitt lagt ned, flyttet utenlands eller outsourcet, fordi teknologisk utvikling har redusert behovet for sysselsatte, og fordi tjenestesektoren har vokst.

Oljeindustrien vokste fram som Norges desidert mest betydningsfulle næring etter at oljeutvinningen startet på Ekofiskfeltet i 1971. Den utgjør i dag den største sektoren målt i verdiskaping, statlige inntekter, investeringer og eksportverdi. I 1980-årene overtok petroleumsindustrien og tjenestenæringene som de største næringene i antall sysselsatte.



SINTEFs flerfaselaboratorium på Tiller. Foto: Lars Andreas Berg, SINTEF

Framveksten av informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) var drivkraften i den tredje industrielle revolusjonen. I Norge var den nært knyttet til skips-, olje-, metall- og prosessindustrien, blant annet gjennom dynamisk posisjonering, flerfasetransport (OLGA-teknologi for olje og gass) og datastyrt smelteverksproduksjon. Utviklingen av slik avansert teknologi sprang ut av statens satsing på forskningsinstitutter etter andre verdenskrig, en satsing som fortsatte og ble særlig markant utover 1980-tallet. Et eksempel er Selskapet for industriell og teknisk forskning (nå SINTEF), etablert ved Norges tekniske høyskole i 1950.

De industrielle revolusjonene

Den tekniske utviklingen skjer som regel gradvis, men innimellom som gjennombrudd. En industriell revolusjon kaller vi det først når ny teknologi blir kombinert med nye systemer for produksjon, distribusjon og salg – og med nye forretningsmodeller.

En moderne infrastruktur har vært den viktigste forutsetningen for nærings- og industriutvikling. Det gjelder både skipsfart og annen fysisk infrastruktur samt teknologisk infrastruktur som telegraf, telefon og senere internett. Andre sentrale forutsetninger har vært oppbyggingen av tjenester og institusjoner som postvesen, banker, skoler og høyere utdannings- og forskningsinstitusjoner. Etter andre verdenskrig ble det også etablert uavhengige oppdragsforskningsinstitutter for å styrke landets industrielle utvikling.

Grovt sett har vi hatt tre industrielle revolusjoner:

1. Mekanisert fabrikkproduksjon i relativt små bedrifter, som startet allerede tidlig på 1800-tallet med Kongsberg våpenfabrikk. Senere fulgte gjennombruddet for tekstilindustrien og mekaniske verksteder omkring midten av århundret, og mot slutten av 1800-tallet kom dampdrevne tresliperier og næringsmiddelindustri.

2. Standardisert masseproduksjon i storbedrifter, med industrialiseringens gjennombrudd i perioden 1905–1920, særlig knyttet til elektrokjemisk og elektroteknisk industri.

3. Digitalisering av produksjon og handel organisert i nettverk av bedrifter og organisasjoner fra omkring 1970-årene, med informasjons- og kommunikasjonsteknologi som viktig drivkraft.

I senere tid har også utviklingen av «grønnere» industri, transport og eksport vært en drivkraft i den teknologiske utviklingen, blant annet innenfor skipsteknologien.

Tidligere arbeid med tekniske og industrielle kulturminner

Siden 1980-tallet har det vært arbeidet aktivt med fagfeltet tekniske og industrielle kulturminner i kulturmiljøforvaltningen, i statlige virksomheter, i museumssektoren og i frivillige lag og organisasjoner. Riksantikvaren overtok ansvaret for fagfeltet tekniske og industrielle kulturminner fra Norsk kulturråd (i dag Kulturdirektoratet) i 1991. I 1994 kom Riksantikvarens verneplan for kulturmiljøforvaltningens arbeid med tekniske og industrielle kulturminner.

Fram til 2025 ble det utarbeidet verneplaner for ulike kategorier av tekniske og industrielle kulturminner. Arbeidet har særlig dreid seg om kulturmiljø fra den første fasen av industrialiseringen i Norge, med vekt på produksjons-, arbeids- og levkår. En rekke kulturmiljø knyttet til næring og industri er fredet eller vernet. Der fysisk bevaring ikke har vært mulig, har dokumentasjon vært et viktig virkemiddel for å sikre kunnskapen om disse kulturmiljøene.

Som en del av Riksantikvarens bevaringsprogram for tekniske og industrielle kulturminner har det siden 2000-tallet vært satset betydelig på 15 prioriterte industrianlegg som utgjør helhetlige miljø med produksjonsutstyr, infrastruktur, arbeiderboliger med mer. Målet har vært å sikre et representativt utvalg anlegg som er knyttet til Norges viktigste næringsveier, og som har hatt stor betydning for den regionale næringslivshistorien.

Meld. St. 16 (2019–2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken* (heretter kalt kulturmiljømeldingen) legger opp til at bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner blir avviklet når denne bevaringsstrategien er vedtatt.²

UTFORDRINGER OG MULIGHETER

Kulturmiljømeldingen peker på at det er mange og sammensatte årsaker til at kulturmiljø ødelegges eller går tapt. Flere av årsakene er sammenfallende med store samfunnsdrivere, som klimaendringer og endringer i demografi, sysselsetting og arealbruk. Samtidig står samfunnet i dag overfor et sammensatt trusselbilde. Meld. St. 9 (2024–2025) *Totalberedskapsmeldingen* peker blant annet på sikkerhetstrusler mot ulike typer infrastruktur og økt fare for naturskade som følge av klimaendringer.³

Disse samfunnsutfordringene gjør kulturmiljøene mer sårbare. Samtidig kan bevaring og bruk av kulturmiljø være en del av løsningen. Kulturmiljømeldingen framhever at kulturminner er en viktig ressurs i bærekraftig utvikling, og viser til FNs bærekraftsmål. Bevaring og ombruk bidrar blant annet til å redusere klimagassutslipp, og kulturmiljø kan være viktige ressurser for både sosial og økonomisk bærekraft.

² Meld. St. 16 (2019–2020) – [regjeringen.no](#).

³ Meld. St. 9 (2024–2025) – [regjeringen.no](#).

Å bevare utdatert teknologi og infrastruktur – sammen med kompetansen til å drifte og vedlikeholde dem – kan dessuten styrke samfunnets beredskap. Det gir oss alternativer å ta i bruk hvis dagens løsninger svikter. Ifølge *Totalberedskapsmeldingen* er teknologi, næringsliv og infrastruktur sentrale elementer i beredskapen.

Utfordringer

Hovedtyngden av det som er vernet av næringers og industriers kulturmiljø, representerer den tidlige industrialiseringen av Norge, men den næringsmessige og geografiske spredningen er svak. Nyere industri og eldre industri er underrepresentert og til dels fraværende.

Bygninger og anlegg fra nyere tids industri og næring er ikke alltid anerkjent som verdifulle kulturmiljø. Manglende bevissthet om kulturmiljøverdiene gjør at potensialet for bevaring, bruk og verdiskaping ikke blir utnyttet. Kunnskapshull øker faren for at kulturhistoriske verdier går tapt. Det gjelder også arkeologiske kulturmiljø knyttet til næring og industri. Den høye endringstakten i dagens samfunn, kombinert med arealpress, forsterker ofte utfordringene.



Flister i Stad kommune, klebersteinsbrudd. Kleberen ble brukt til gryter og vevtyngder gjennom hele jernalderen, og til garnsøkker fra steinalderen og langt ut i nyere tid. Foto: Birgit Tansøy, Vestland fylkeskommune

Næringers og industriers kulturmiljø består ofte av flere bygninger og konstruksjoner som sammen utgjør en funksjonell helhet. For at funksjonen skal være forståelig, er det viktig å bevare helheten. De enkelte delene kan representere forskjellige typer kulturminner og er ofte eid av ulike aktører. De kan også være underlagt ulike regelverk, som ikke gir samme muligheter for juridisk vern. Det gjør for eksempel at bevegelige kulturminner og infrastruktur ikke blir bevart i sammenheng med hverandre eller med konteksten de er brukt i

Å bevare og bruke næringers og industriers kulturmiljø kan være krevende. Ofte dreier det seg om store og komplekse bygninger som står igjen etter nedlagt nærings- og industrivirksomhet, og som er kostbare å sette i stand og vanskelige å tilpasse til ny bruk. Ved nyere industribygg er

varierende materialkvalitet en utfordring som kan komme i tillegg. Etterkrigstidens byggeri, med moderne materialer og prefabrikkerte løsninger, kan være vanskelig å reparere og vedlikeholde.

Byggverk, arealer og omkringliggende landskap kan være forurenset av tidligere virksomhet, noe som kan kreve ekstra tiltak og kostnader til miljøsanering før de kan tas i bruk. Regelverket, som byggt teknisk forskrift, kan dessuten oppleves som krevende å sette seg inn i og ikke nødvendigvis tilpasset ombruk. For bevegelige kulturminner gjelder også en rekke krav og regler, blant annet knyttet til miljøhensyn, som gjør bevaring og bruk utfordrende.

Innenfor istandsetting og vedlikehold av bygninger er det ikke nok tilgang på kompetanse, særlig når det gjelder rehabilitering av materialer som betong og stål. Utfordringsbildet varierer noe rundt om i landet. Enkelte steder er mangelen på kompetanse hovedproblemet. Andre steder handler det mer om å mobilisere ressurser hos lokalt næringsliv, fagmiljø, frivillige og andre aktører, slik at den kompetansen som finnes, blir tatt i bruk og vedlikeholdt. En annen utfordring er at det mangler opplæringstilbud i fag som er viktige for næringers og industriers kulturmiljø, både ulike håndverk, mekaniske fag og industrifag.

Det er også krevende å opprettholde kompetanse på bruk, drift og vedlikehold av anlegg, produksjonslinjer og bevegelige kulturminner. Ved de 15 prioriterte anleggene i bevaringsprogrammet er det bygd opp kompetanse på disse områdene, men det mangler en oppfølging for å sikre at gevinstene av investeringene i kompetansen blir opprettholdt og videreutviklet. Betydelig kompetanse ligger også hos frivillige miljø. Den er sårbar blant annet på grunn av manglende forutsetninger for å drive systematisk deling og videreutvikling.



Spillum dampsag. Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Muligheter

Samarbeid og tverrfaglig innsats for å øke kunnskapen vil gi bedre oversikt over kulturmiljøene og et bredere kunnskapsgrunnlag for forvaltningen. Det styrker forutsetningene for å bevare et tilstrekkelig mangfold, næringsmessig representativitet og geografisk spredning. I tillegg gir det et godt utgangspunkt for å prioritere innsats på tvers av sektorer og fagområder. Et slikt kunnskapsgrunnlag legger også til rette for veiledning og formidling, noe som kan bidra til økt bevissthet i samfunnet om hvilke verdier og ressurser kulturmiljøene representerer.

At forvaltning og eierskap er fordelt på flere aktører, gir gode muligheter til å mobilisere innsats for næringers og industriers kulturmiljø. Kulturmiljømyndighetene, museumssektoren og samferdselssektoren kan samarbeide tettere om forvaltning og virkemiddelbruk innenfor dagens myndighets- og ansvarsdeling. Det er også mulig å samordne bedre mellom kommunale, regionale og statlige myndigheter i plan- og beslutningsprosesser. Dette vil bidra til en mer helhetlig forvaltning av næringers og industriers kulturmiljø.

Økt samarbeid mellom kulturmiljøsektoren og museums- og arkivsektoren gir dessuten gode muligheter til å tette kunnskapshull, blant annet gjennom forskning og ulike former for dokumentasjon. Samarbeidet kan også omfatte formidling som når brede grupper og bidrar til å styrke interessen for næringers og industriers kulturmiljø.

Å involvere frivillig sektor mer i forvaltningen av næringers og industriers kulturmiljø kan gi både økt kunnskap og større engasjement. Frivillige aktører kan bidra med verdifull kompetanse, blant annet knyttet til immateriell kulturarv som handlingsbåren kunnskap og muntlige kilder.

Levende kulturmiljø er verdifulle for å ivareta immateriell kulturarv. Ved de 15 anleggene som er prioritert i bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner, utøves håndverk knyttet til drift av anlegg, produksjonslinjer og bevegelige kulturminner. Dette har stor opplevelsesverdi, samtidig som det holder liv i kompetanse som er viktig for næringers og industriers kulturmiljø. Denne kompetansen er forankret i handlingsbåren (taus) kunnskap og blir vedlikeholdt og videreutviklet gjennom aktiv utøvelse.

Kompetansen som er opparbeidet, kan komme flere kulturmiljø til gode dersom den deles. Dette er i tråd med kulturmiljømeldingen, som understreker hvor viktig det er å sikre kompetansen som er opparbeidet ved anleggene i bevaringsprogrammet, og å dele den med andre relevante håndverksmiljø. Kompetansedeling kan også ses i sammenheng med oppfølgingen av Riksantikvarens håndverksstrategi.⁴ Her ligger en mulighet til å kombinere prosesser og forene krefter for å styrke kompetansen, kapasiteten og den erfaringsbaserte kunnskapen innenfor både tradisjonshåndverk og industrirelaterte fag.

Sammen med kartlegging av kompetansebehov kan deling gjennom for eksempel nasjonale nettverk bidra til å dekke kompetansemangel i flere deler av landet. En modell for

⁴ Riksantikvaren 2024: [Riksantikvarens håndverksstrategi – Digitalt](#).

kompetansedeling kan samtidig sikre at kunnskapen og investeringene knyttet til de 15 anleggene i bevaringsprogrammet blir brukt og videreutviklet i et langsiktig perspektiv.

Strategien skal bidra til å styrke kunnskapen og bevisstheten om verdiene i næringers og industriers kulturmiljø, som grunnlag for økt bevaring og ombruk. Den retter oppmerksomheten mot ulike sider av nærings- og industrihistorien og skal på den måten styrke tilhørighet og fellesskap samtidig som den løfter fram bredden i kulturmiljøene. Dette skal gjøre historien mer relevant for flere. Strategien vektlegger deling og videreutvikling av kompetanse, framhever frivillighetens betydning for å ivareta industriarven og skal stimulere til økt engasjement. Samlet skal den fremme kulturmiljøenes betydning som ressurs i en bærekraftig utvikling.



De nasjonale kulturmiljømålene synliggjør hva som er ønsket samfunns effekt. Målstrukturen viser sammenhengen mellom de nasjonale målene, deltemaene og de prioriterte områdene i bevaringsstrategien gjennom innsatsområder, forventet effekt og effektmål.

DELTEMA 1: INDUSTRIEN SOM ENDRER SAMFUNNET

Beskrivelse og avgrensning

Næring og industri har lagt grunnlaget for Norge som nasjon og framveksten av velferdsstaten. Næringene som har betydd mest for samfunnsbyggingen, er de som har vært størst målt i sysselsetting, økonomisk verdi (BNP i nyere tid) og eksport. Eksempler er mineralutvinning, fiskeforedling, skipsindustri, trelastindustri, kraftintensiv industri, mekaniske verksteder, havbruk og olje- og gassutvinning.

Dette deltemaet handler om å synliggjøre de viktigste utviklingssprangene i industrihistorien – fra forhistorisk tid til dagens grønne skifte. Det setter søkelys på nasjonale nøkkelindustrier og forutsetningene de bygger på: ressursgrunnlag, kapital, kompetanse og arbeidskraft.

Deltemaet handler også om å løfte fram ulike perspektiver i fortellingen om Norges nærings- og industrihistorie: Arbeiderhistorien representerer ulike deler av befolkningen – begge kjønn og forskjellige etniske grupper. Industrialiseringen førte til endringer i samfunnet som har utfordret kulturen til nasjonale minoriteter og urfolk. Industrietablering og kraftutbygging har kommet i konflikt med urfolks ressursgrunnlag, for eksempel i samiske reindriftsområder. Videre har industrien hatt en rekke negative konsekvenser for natur og miljø, som store naturinngrep og forurensning.

Deltemaet skal bidra til kunnskap og bevissthet om de mange sidene ved industriens utvikling og samfunnspåvirkning, og å sikre at sentrale utviklingstrekk i landets industrihistorie blir ivarettatt.

Under *Industrien som endrer samfunnet* prioriteres disse områdene:

- industrimiljø
- industriens byggverk

Industrimiljø⁵

Nøkkelindustriene viser seg gjennom mange typer kulturmiljø, med ulik størrelse og kompleksitet. Noen av dem har vært hjørnesteinsbedrifter av både nasjonal og regional betydning. Flere av nøkkelindustriene har bestått over lang tid, men har utviklet seg til færre og større enheter. Perioden etter 1970 preges av særlig store og komplekse industrianlegg, for eksempel innenfor olje- og gassindustri, verftsvirksomhet, havbruk og høyteknologisk produksjon.

Industrimiljøet er det fysiske miljøet som rommer industriens funksjonelle sammenheng og utstrekning. Et industrimiljø kan omfatte spor etter flere virksomheter og fra ulike perioder.

⁵ Dette prioriterte området og omtalen av det er inspirert av rapporten *Industriløftet – Fagstrategisk innspill om museumsutvikling innen industriminnefeltet i Vestland* (2020), utgitt av Museumssenteret i Hordaland, tilgjengelig via DigitaltMuseum: dms-cf-03.dimu.org/file/0136LRR3Lz3i.

Ulike næringer og industrier er ofte forbundet med hverandre, for eksempel gjennom en leverandørkjede eller ved at de bruker samme ressursgrunnlag eller infrastruktur. Nyere industri står på skuldrene av tidligere industri, og bygger på utviklingen som har gått forut.

Industri miljøet viser hvilke forutsetninger som har hatt betydning for plasseringen av virksomheter. For å forstå de store utviklingssprangene i industrihistorien er det nødvendig å se hvilke faktorer som har vært avgjørende for etablering og utvikling av industri. Blant de viktigste er ressursgrunnlag, landskap, kapital, kompetanse, arbeidskraft og teknologiutvikling. Disse har variert mellom ulike deler av landet og endret seg over tid. De tidligste industriene var gjerne tett knyttet til naturressurser som myrmalm og kleberstein. Senere gjorde effektiv transport og nye former for produksjon og distribusjon det mulig å etablere næringer og industri også utenfor områdene med naturressurser.



Sanden, Ekstrand i Bamble. Kalksteinsbrudd der Hydro hentet ut kalk til gjødselproduksjon, ca. 1910–1929. Foto: Eystein Andersen, Telemark fylkeskommune

Innenfor industrimiljøene kan strukturen leses i hvordan bygninger og anlegg er organisert i forhold til hverandre og plassert i terrenget. Industrien har også vært en viktig premissleverandør for etablering og utvikling av byer og steder.

Plasseringen av bygninger og anlegg gjenspeiler hvordan virksomhetene har måttet tilpasse seg de naturgitte forholdene. Norge er rikt på ressurser, men har en krevende topografi og et barskt klima. For å kunne utnytte naturressursene har det vært nødvendig å utvikle teknologi for norske forhold. Et godt eksempel er oljeindustrien i den værharde Nordsjøen, der kontinuerlig teknologisk utvikling har vært avgjørende for leting, boring, ilandføring og transport. Bak denne

utviklingen står menneskelige ressurser i flere ledd – både forskning og erfaringsbasert kunnskap.

Arbeidskraften er en viktig menneskelig ressurs, både som forutsetning for selve driften og i utviklingen av industrien. Arbeidernes historie er en grunnleggende del av den helhetlige industri- og næringshistorien og rommer et mangfold av grupper. Arbeidsinnvandring til Norge kan spores helt tilbake til middelalderen. På 1600-tallet ble mange tyske fagfolk rekruttert hit for å jobbe i bergverksindustrien. På 1800-tallet førte industrietablering til en betydelig tilflytting av arbeidskraft, både fra nærområdene og fra naboland. For eksempel utgjorde både samer og kvener en stor del av arbeidsstyrken innenfor bergverk og industri i Nord-Norge. Den moderne arbeidsinnvandringen startet for alvor på 1960-tallet, da Norge begynte å rekruttere arbeidskraft fra land lenger unna for å dekke behovet i industrien.

Det prioriterte området er avgrenset til nøkkelindustrienes kulturmiljø, inkludert de materielle og immaterielle verdiene som hører med til dem.



Stavanger hermetikkindustri, 1909. Lønnen var lav, og fabrikklokalene var ofte kalde og helseskadelige. Foto: MUST / Waldemar Eide

Industriens byggverk

Industriens byggverk representerer bygninger og konstruksjoner slik de har utviklet seg gjennom tidene. De gjenspeiler ulike funksjoner og produksjoner og omfatter alt fra førreformatoriske kalkovner til bruer og nyere produksjonsanlegg. Også ruiner etter de eldste byggverkene har kunnskapsverdi knyttet til utviklingstrekk i industriens byggverk.

En stor del av industriens byggverk fra tiden etter det industrielle gjennombruddet er tegnet av ingeniører. Den industrielle revolusjonen på 1800-tallet skapte behov for teknisk kompetanse på flere områder. Behovet for infrastruktur og krafttilgang førte til at ingeniøren gjorde sitt inntog i

industriutviklingen. Ingeniørenes tekniske kompetanse ble sentral i utformingen av byggverk som kraftverk, bruer, fabrikker, smelteverk og oljeinstallasjoner. Spesielt innenfor vannkraft og oljeindustri har norske ingeniører vært pionerer. Løsningene deres har ofte kombinert avansert teknologi med tilpasning til krevende naturforhold.

Teknologiutvikling er i seg selv en stor drivkraft for omstrukturering, og fører til utskifting av bygningsmasse og endring i arealbruk. Byggverkenes konstruksjon, formspråk og materialbruk viser utviklingstrekk i industrihistorien. De forteller om hvordan industrialisering førte med seg nye konstruksjonsprinsipper, nye bygningstyper og endringer i arealbruk. Utviklingen kommer også til uttrykk i at enkeltbygg og større anlegg har blitt bygd om flere ganger. Videre finnes det regionale særtrekk i industriens byggverk i form av for eksempel materialbruk og byggetradisjoner.

Det prioriterte området er avgrenset til nøkkelindustriens byggverk og retter seg mot viktige utviklingstrekk gjennom tidene.

Utfordringer og muligheter

Kulturmiljøene knyttet til de største næringene er ofte store og komplekse, som industriarven på verdensarvstedene Røros og Odda. Mange komplekse industrimiljø er ikke så godt ivaretatt eller dokumentert. Det er heller ikke alle kunnskapsverdiene til de komplekse miljøene som har manifestert seg fysisk. De må synliggjøres på andre måter. Det gjelder for eksempel hvordan ulike menneskelige ressurser har spilt en viktig rolle i industriutviklingen. Kulturmiljøene knyttet til de største næringene kan også være vanskelig tilgjengelige fysisk, slik som oljeplattformer.

Dokumentasjon er derfor et viktig virkemiddel i bevaringsarbeidet, både som supplement og som alternativ der juridisk og fysisk vern ikke er mulig. Ved å dokumentere kan vi gjøre kompleksiteten forståelig og ivareta de mange kunnskaps- og opplevelsesverdiene som knytter seg til kulturmiljøene. Gjennom ulike tiltak for å utvikle og formidle kunnskap kan vi utnytte potensialet i kunnskaps- og opplevelsesverdier ved kulturmiljøene som ellers er lite tilgjengelige. Dokumentasjon og kartlegging er dessuten nødvendig for å sikre bredde i det som bevares av kulturmiljø knyttet til nøkkelindustriene, ved å tette kunnskapshull og bidra til oversikt.

Vi kan styrke kunnskapen om kulturmiljøene gjennom en tverrfaglig tilnærming til dokumentasjon, for eksempel ved å kombinere arkeologiske og historiske metoder. Arkeologiske metoder kan gi nye perspektiver på etterreformatoriske industriminne ved at materialitet og teknologi tolkes i lys av historiske kilder. Arkivmateriale og muntlige kilder kan belyse sider ved nærings- og industrihistorien som ikke har satt fysiske spor, slik som deler av arbeiderhistorien.

Å synliggjøre flere sider av industriutviklingen gjør at flere kan identifisere seg med historien. Det nyanserer fortellingen om industrien i Norge med hensyn til hvem sin historie som blir fortalt, og hvilke perspektiver som løftes fram. Industriutviklingen har skapt ulike assosiasjoner og erfaringer i befolkningen. Den har gitt velferd, men også ført til tap av kultur og levebrød, blant annet for den samiske befolkningen. En mer nyansert framstilling kan gjøre historien relevant for flere og dermed bidra til å inkludere grupper av mennesker som ellers har vært underrepresentert i historiefortellingen.

Når også de negative konsekvensene av industriutviklingen trekkes fram, formidler historiefortellingen kunnskap som kan være nyttig for en bærekraftig utvikling. Dette gjelder for eksempel erfaringer med industriell forurensning, hvilke konsekvenser den kan få, og hvordan den kan forhindres gjennom ny teknologi, avfallshåndtering og lignende. Mange steder er slike tiltak også en forutsetning for å kunne bevare gjenværende byggverk og strukturer.



Folldal gruver. Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Også økt kunnskap om norsk teknologihistorie kan bidra til en bærekraftig utvikling. Å løfte fram teknologihistorien kan stimulere interessen for tekniske fag og yrkesfag. Teknologihistorien er en imponerende og interessant del av norsk industrihistorie som viser hvordan Norge ble en teknologinasjon, og egner seg godt til å vekke engasjement. Slik kunnskap kan utgjøre et godt grunnlag for å vekke interesse for industrihistorien hos framtidige generasjoner.

Industriens byggverk er i liten grad blitt systematisk kartlagt og dokumentert. Vi har riktignok kunnskap om enkelte typer byggverk, men vår samlede kunnskap om industriens byggverk er lav. Manglende oversikt øker faren for ukontrollert tap av kulturminneverdier. I en tid med høy omstillingstakt i industrien kan manglende oversikt føre til at byggverk går tapt før de blir vurdert som verdifulle og verdt å bevare eller ombruke.

Vi mangler også en felles tilnærming til innhenting av kunnskap om industriens byggverk i Norge. Uten en slik felles tilnærming risikerer vi at de ulike aktørene, som har en rolle i

forvaltningen av kulturmiljø, har ulikt datagrunnlag og dermed ulike forutsetninger for å gjøre verddivurderinger.

Vi har gode muligheter til å oppnå et tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag ved å legge til rette for en felles metodikk og koordinert innsats for å skaffe en samlet oversikt over utviklingstrekk i industriens byggverk. En slik oversikt vil styrke mulighetene for å ivareta kulturmiljø på tvers av sektorer og forvaltningsnivå. Ved å inkludere førreformatoriske byggverk kan vi også få en større tidsdybde.

Når kunnskapsgrunnlaget gjøres tilgjengelig, blir det til nytte for aktører i ulike sektorer og på alle forvaltningsnivåer. Det vil blant annet bidra til at kommunene kan få oversikt over kulturmiljøverdier og ombruksverdier i lokale industrianlegg, og bidra til at disse blir tatt inn i kommunale kulturminneplaner og annet planarbeid.

En samlet oversikt over industriens byggverk vil dessuten gjøre det lettere å finne eksempler som kan vekke interesse for feltet. Slike eksempler kan bidra til å synliggjøre betydningen av ingeniørkompetansen og inspirere til innsats for å bevare og videreutvikle kunnskap som er viktig for å ta vare på industriarven i framtiden.

Interessenter og aktører

Kulturmiljøene knyttet til nøkkelindustriene våre ligger under ulike statlige sektors ansvar, og sektoransvaret spiller derfor en betydelig rolle. I tillegg er LO og NHO sentrale aktører på dette området.

Kommunene er planmyndighet og viktige brukere av kulturmiljødata. Slike data og planer er avgjørende for å sikre og synliggjøre kulturmiljøverdier. Riksantikvaren, fylkeskommunene og Sametinget har et sentralt veilederansvar når det gjelder kulturmiljøverdier i planprosesser.

Både universiteter og offentlige og private forskningsmiljø er viktige faglige ressurser. Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU), de arkeologiske forvaltningsmuseene og andre fagmiljø gjennomfører undersøkelser og forsker på kulturminner. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), med institutt for arkitektur og teknologi, samt høyskoler og andre institutter er relevante fagressurser når det gjelder byggverk.

Flere museer har nærings- og industrihistorie som arbeidsområde. Noen har nasjonale oppgaver, som Norsk Teknisk Museum, mens andre har særskilt ansvar for én type nærings- og industrihistorie, slik som Norsk Oljemuseum. Innenfor museumssektoren finnes også en rekke nasjonale nettverk og samarbeidsarenaer, blant annet nettverket for teknologi- og industrihistorie, nettverket for arbeiderkultur og fagseksjonen for industri, kommunikasjon og anlegg under Norges museumsforbund. Både museer, arkivinstitusjoner og frivillige organisasjoner forvalter dokumentasjon om norsk industri- og næringshistorie, inkludert arbeiderhistorien. Eksempler er Norsk Industriarbeidermuseum og Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

De 15 prioriterte anleggene fra bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner er viktige aktører når det gjelder kunnskap om både teknologi, arbeiderhistorie og industribygg.



Odda smelteverk. Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Deltema 2: Våre mangfoldige næringer

Beskrivelse og avgrensning

Et stort mangfold av næringer og industrier har hatt betydning for utviklingen av lokalsamfunn rundt om i landet. Denne utviklingen har satt varierte og tydelige spor, som vitner om aktivitet gjennom ulike tider.

Våre mangfoldige næringer har skapt kulturmiljø som er verdifulle for lokalsamfunnenes identitet og særpreg. Noen har vært små hjørnesteinsbedrifter og sentrale nav i lokalmiljøet. På grunn av sin beliggenhet, størrelse og arkitektur, er de gjerne viktige landemerker. Kulturmiljø som bryggerier, meierier, sykkelfabrikker og bakgårdsindustri gir både tidsdybde og variasjon til omgivelsene. De har ofte stor sosialhistorisk verdi, nært knyttet til ulike kulturer og livsgrunnlag, og har potensial til å speile et større mangfold i sosialhistorien. Samtidig har de betydelige bruks- og ombruksverdier. De utgjør derfor viktige ressurser i en bærekraftig verdiskapning, der bevaring og ombruk også bidrar til å redusere klimagassutslipp.

Dette deltemaet handler om å styrke bevisstheten og kunnskapen om hva som kan regnes som verdifulle kulturmiljø, og hvilke verdier de representerer. Slik kunnskap er avgjørende for å ivareta særpreg gjennom bevaring og ny bruk. Ellers kan kulturmiljøene raskt gå tapt når endringstakten er høy og arealpresset stort. Deltemaet retter derfor søkelyset mot kulturmiljø som er særlig sårbare – enten fordi arealpresset er sterkt, eller fordi verdiene er lite kjent.

Deltemaet skal bidra til at mangfoldet i næringers og industriers kulturmiljø blir verdsatt og kommer til nytte i lokalsamfunn gjennom bevaring, verdiskaping og bærekraftig bruk.

Under *Våre mangfoldige næringer* prioriteres områdene

- byindustri
- særegen småindustri

Byindustri

Byindustri favner om kulturmiljø knyttet til næring og industri i by. Byindustrien er formet både av lokale ressurser, historiske næringsveier og industrier som har fått tidlig fotfeste, og av behov som har oppstått i forbindelse med byutviklingen. Byene og arbeidsplassene i byene tiltrakk seg folk. Etter hvert som det vokste fram flere virksomheter og befolkningen økte, utviklet det seg behov for mer infrastruktur og for flere varer og produkter. Byindustri er gjerne omgitt av bygninger og anlegg med ulike funksjoner og ligger i områder med blandet arealbruk.

Kulturmiljø knyttet til byindustri forekommer i ulik karakter og skala, fra små bygninger til store fabrikkanlegg. En del av historien ligger også under bakken, i byens kulturlag. Byindustri representerer ulike typer produksjon og dreier seg gjerne om industrigrener med moderat arealbehov, for eksempel konfeksjon, næringsmidler og grafikk.

Byindustri er gjerne tilpasset det eksisterende bebyggelsesmønsteret i byen, for eksempel som del av en kvartalsstruktur med murgårdsbebyggelse. Den kan også kjennetegnes ved at den har begrensede ekspansjonsmuligheter.

I byer er arealpresset ekstra stort og utviklingstakten særlig høy. Derfor er industribygninger og anlegg med godt bevart eksteriør og interiør (produksjonslinjer og maskineri) gjerne sjeldnere i byer enn i rurale områder. Mange industribygninger i byen har blitt kraftig ombygd eller har fått ny bruk. De kan likevel være godt gjenkjennelige som del av byens historie og egenart.

Det prioriterte området fokuserer på industri som er særlig sårbar på grunn av høyt arealpress.

Særegen småindustri

Småindustri er industri i liten skala med få ansatte. Småindustrien består av forskjellige næringer som har vært viktige for ulike grupper av mennesker over tid. Den kan være knyttet til ulike typer ressursutnyttelse, for eksempel industriell foredling av råvarer fra primærnæringen, som slakterier, ysterier eller trandamperier. Det kan også dreie seg om verksteder for reparasjon og tilvirkning av verktøy og utstyr til bruk i annen næringsvirksomhet.

Med *særegen småindustri* sikter vi til de unike og mindre utbredte småindustriene i næringene våre. Det vil si de mindre virksomhetene som gjerne sprang ut fra nød og nytte, oppfinnsomhet og skaperkraft. Det kan dreie seg om mangesysleri, som foregikk som binæring til annet livsgrunnlag. Det kan også dreie seg om nisjeindustrier tilpasset for å dekke spesielle behov i markedet, som for eksempel den lille fabrikken som produserte laminariastifter (tangspiker). Den særegne småindustrien kan også være knyttet til bestemte folkegrupper og være viktig for deres kulturelle særpreg, som ved foredling av produkter fra samisk reindrift.

Småindustrien representerer i tillegg et mangfold av håndverksfag og arenaer for utøvelse av praktisk kunnskap og håndverk.

Det prioriterte området konsentrerer seg om småindustriene som er lite kjent, og som derfor er særlig sårbare.



Tåkelurfabrikken i Skudeneshavn. Foto: Jorun Elisabet Aaresvik Hals, Riksantikvaren

Utfordringer og muligheter

Areal- og utbyggingspress utsetter kulturminner og kulturmiljø for tap og endring, særlig bygninger og arealer knyttet til byindustri. Det kontinuerlige presset på byarealer gjør at disse miljøene er spesielt sårbare. Manglende oversikt over og kunnskap om byindustri uten vern kan føre til at tapet øker i takt med utbyggingspresset.

Samtidig er ombruksmulighetene store, ettersom byindustri ofte har en betydelig bygningsmasse og ligger i attraktive områder. SINTEFs rapport *Grønt er ikke bare en farge – Bærekraftige bygninger eksisterer allerede* konkluderer med at det er et stort, uutnyttet potensial for miljøgevinster i den eksisterende bygningsmassen.⁶ Store volumer og arealer som kan tas i bruk til nye formål, gjør at nedlagte nærings- og industrianlegg representerer en viktig ressurs i arbeidet med å redusere utslipp fra nybygg og et viktig bidrag til en bærekraftig utvikling.

⁶ SINTEF 2020: [Grønt er ikke bare en farge. Bærekraftige bygninger eksisterer allerede – sintef.no](https://www.sintef.no/en/Grønt-er-ikke-bare-en-farge-Bærekraftige-bygninger-eksisterer-allerede).

Det er gode muligheter for ombruk i kulturmiljø innenfor dagens regelverk. Plan- og bygningsloven er nylig revidert for at det skal bli enklere for kommunene å gi unntak fra krav i byggt teknisk forskrift (TEK17) for bygninger med kulturhistorisk verdi. Tiltak for å informere og veilede om mulighetene i det eksisterende lovverket vil øke bevisstheten om potensielle løsninger, noe som igjen kan bidra til mer ombruk. Eksempler på slike tiltak er Riksantikvarens veileder om unntak fra TEK17⁷ og Riksantikvarens eksempelsamling⁸.

Også gråarealer representerer et ombrukspotensial. Areal er en knapp ressurs, og ombruk kan redusere nedbyggingen av natur- og jordbruksarealer og dermed bidra til å bevare naturmangfoldet. Med gråarealer menes arealer som allerede er utbygd eller sterkt påvirket av menneskelig bygge- og anleggsaktivitet. Det kan være industriområder med både pågående virksomhet og nedlagte anlegg. Slik områder kan derfor romme industrianlegg fra ulike tidsperioder, der eldre strukturer og rester etter tidligere industri står side om side med nyere anlegg i drift. Kartlegging av gråarealer kan gi oversikt over hvilke områder som kan gjenbrukes, samtidig som det gir innblikk i lite kjente produksjonslinjer og bygningsmiljø, særlig fra 1950-tallet og framover.

Bedre oversikt over og mer kunnskap om byindustri og særegen småindustri kan bidra til mer mangfold i det som blir bevart. Det er viktig å kunne identifisere de mest særegne og verdifulle kulturmiljøene, slik at unike kulturminner ikke går tapt. Manglende mangfold i det som er vernet av næringers og industriers kulturmiljø, er en utfordring. Det gjelder både hvilke næringer og hvilke grupper mennesker som er representert.

Å ivareta både næringsmessig og sosial bredde i næringers og industriers kulturmiljø bidrar til å oppfylle FNs bærekraftsmål, i tråd med kulturmiljømeldingen. Byindustrien og den særegne småindustrien representerer et særlig potensial for sosial og økonomisk bærekraft.

Sosial bærekraft handler blant annet om kulturmiljøenes betydning for stedsidentitet, noe som kan være avgjørende i lokalsamfunn der hjørnesteinsbedrifter er lagt ned. Både byindustrien og den særegne småindustrien kan i slike tilfeller være viktige bidragsyttere til identitet og tilhørighet. Det styrker lokalt engasjement og frivillig innsats for å ta vare på og bruke kulturmiljøene.

Et mangfold av næringer og industrier er viktig for å speile historien til ulike deler av befolkningen, blant annet urfolk og minoriteter. Å løfte fram et bredere spekter av kulturmiljø kan også fremme integrering fordi de bevarte miljøene representerer historier som flere kan identifisere seg med.

Kulturmiljøverdiene knyttet til byindustri og særegen småindustri kan dessuten øke attraktiviteten i byer og steder. Det er økonomisk bærekraftig å utnytte verdiene som ligger i kulturmiljøene, i form av gjenbruk, ombruk, besøksattraktivitet og potensial for verdiskaping.

Videre kan kulturmiljøene knyttet til byindustri og småindustri være viktige arenaer for å videreføre immateriell kunnskap, som eldre teknologi og håndverk. Å stimulere til at disse

⁷ Riksantikvaren 19.11.2024: [Rettleiar om unntak frå TEK17 – riksantikvaren.no](https://www.riksantikvaren.no/rettleiar-om-unntak-fra-tek17).

⁸ [Eksempelsamling – riksantikvaren.no](https://www.riksantikvaren.no/eksempelsamling).

kulturmiljøene forblir aktive arenaer for utøvelse, gir både nye muligheter for næringsvirksomhet og en plattform for å videreføre kunnskapen.



Sellevåg treskofabrikk. Foto: Maria Lytomt, Riksantikvaren

Interessenter og aktører

Blant de mest betydningsfulle interessentene og aktørene innenfor dette deltemaet finner vi kommunene, fylkeskommunene og Sametinget. Kommunene har en nøkkelrolle som plan- og bygningsmyndighet. Planer er avgjørende for å avklare arealbruk, samordne virkemidler og legge til rette for god forvaltning. Riksantikvaren, fylkeskommunene og Sametinget har et sentralt veilederansvar og utvikler verktøy som kommunene kan bruke for å identifisere kulturmiljøverdier og som støtte i behandlingen av plan- og byggesaker.

Private eiere, næringsutviklere og andre som forvalter industrianlegg, er også viktige interessenter.

Utdannings- og forskningsinstitusjoner innenfor bygnings- og miljøteknologi spiller en nøkkelrolle i utvikling av kunnskap om bærekraftig ombruk. Både offentlige og private forskningsmiljø, samt universiteter, er sentrale faglige ressurser for kunnskap om ulike typer kulturmiljø.

Også foreninger er viktige aktører. Fortidsminneforeningen har for eksempel erfaring med prosjekter for bevaring og bruk, som *Lys i gamle hus*⁹, og med veiledning, formidling og frivillig innsats. Historielag og lignende sitter på verdifull kunnskap om lokale kulturmiljø.

De 15 prioriterte anleggene fra bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner er nøkkelaktører når det gjelder kunnskap om bevaring og utvikling av industriarv. Kompetanse på istandsetting, vedlikehold og bærekraftig ombruk finnes også hos museer, bygningsvernssentre og rådgivningstjenester.

⁹ <https://lysigamlehus.no>

DELTEMA 3: Industriens logistikk

Beskrivelse og avgrensning

Næring og industri er avhengig av støttesystemer i form av infrastruktur – både fysisk infrastruktur som veier, kanaler, jernbane, luftfart, kraftverk og elektrisitetsnett og teknologisk infrastruktur for kommunikasjon. Infrastruktur omfatter også motorisert og ikke-motorisert produksjonsutstyr, deler av produksjonslinjer og transportmidler brukt i virksomheten. Bevegelige kulturminner og infrastruktur har lagt til rette for transport av mennesker og gods og åpnet nye muligheter for næringslivet.

Dette deltemaet handler om å løfte fram bevegelige kulturminner og infrastruktur som en viktig del av industriarven. For å forstå hvilken betydning de har hatt i nærings- og industrihistorien, må vi se dem i sammenheng og forstå dem som deler av en helhet. Bevegelige kulturminner får dessuten sin fulle funksjon når de er i bruk. Derfor retter deltemaet oppmerksomheten mot kunnskaps- og opplevelsesverdiene knyttet til bruk, og mot betydningen av å kunne bruke bevegelige kulturminner på bevart infrastruktur.

Deltemaet skal bidra til bevaring gjennom bruk og til at frivillig engasjement og kompetanse blir ivare tatt.

Under *Industriens logikk* prioriteres disse områdene:

- bevegelige kulturminner
- infrastruktur



Gamle Vossebanen. Foto: Ivar Gubberud, Norsk Jernbaneklubb

Bevegelige kulturminner

Bevegelige kulturminner er en sentral del av historien om utviklingen av infrastruktur og teknologi i Norge. Begrepet favner et bredt spekter når det gjelder type, alder, historie og bruk, og omfatter både motoriserte og ikke-motoriserte kulturminner. De kan ha vært integrert i industriproduksjon som spesialiserte maskiner og vedlikeholdsutstyr, og har også hatt betydning innenfor forskning og vitenskap.

I nærings- og industrihistorien har bevegelige kulturminner hatt mange bruksområder, blant annet innenfor transport av arbeidskraft, råstoff og produkter. Rullende materiell som busser og lastebiler og skinnegående materiell som tog og trikker har vært viktige transportmidler for både mennesker og gods. Det finnes også bevegelig materiell til bruk i produksjon og vedlikehold. I petroleumsindustrien har supplyskip sørget for forsyninger til oljeplattformer, mens helikoptre har fraktet arbeidskraft til og fra plattformene. Også luftballonger, raketter og satellitter kan regnes som bevegelige kulturminner, med anvendelser innenfor kommunikasjon, forskning og vitenskap.

Det prioriterte området er avgrenset til bevegelige kulturminner som har stort frivillig engasjement og kompetansemiljøer knyttet til seg.

Infrastruktur

Infrastruktur har vært avgjørende for etablering og utvikling av næring og industri gjennom historien. Ferdsels- og postveier har fungert som distribusjons- og forsyningslinjer langt tilbake i tid, mens utviklingen av moderne infrastruktur har vært den viktigste forutsetningen for nærings- og industriutviklingen i nyere tid. Utbyggingen av ny infrastruktur på 1800-tallet var både en forutsetning for og et resultat av den industrielle revolusjonen. Særlig betydningsfull var overgangen til dampskip og utbyggingen av jernbane, telegraf- og postnett, veier (først for hest og kjerre, senere for biler), kanaler, kraftverk og overføringssystemer. Senere har også utbyggingen av transportnett som luftfart og nettverk for informasjonsteknologi vært avgjørende for industriens utvikling.

Den fysiske infrastrukturen omfatter mange typer kulturminner. Disse kan betraktes som selvstendige objekter, som deler av et industrianlegg eller som elementer i større transportnettverk. Det kan for eksempel være bruer, kaianlegg, kanaler, jernbanespor og telekommunikasjonstårn. Felles for denne typen kulturminner er et høyt innslag av materialer som betong og stål, i tillegg til tre.

Det prioriterte området omfatter i hovedsak infrastruktur som kan gjøres tilgjengelig eller tilrettelegges for bruk av bevegelige kulturminner.



Kaikran i Harstad. Foto: Nils Marius Johansen, Troms fylkeskommune

Utfordringer og muligheter

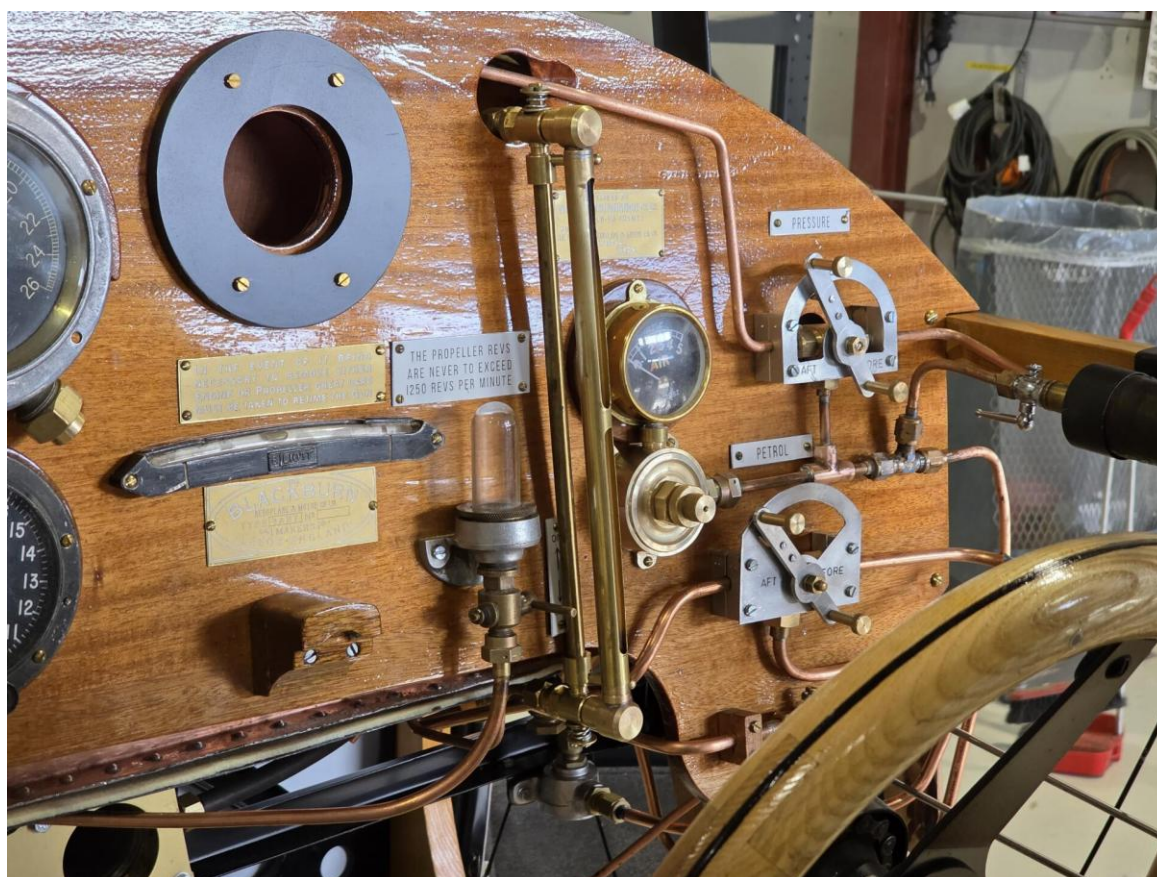
Bevegelige kulturminner har størst formidlings-, kunnskaps- og opplevelsesverdi når de fortsatt er bevegelige, noe som forutsetter bevaring gjennom bruk.

De representerer særlige muligheter til å gjøre kulturmiljø levende og tilgjengelige og har også et verdiskapingspotensial knyttet til opplevelser, for eksempel innenfor turisme.

Bevaringen av bevegelige kulturminner skjer i stor grad gjennom frivillig innsats, ofte i foreninger og lokallag. Engasjementet er stort, noe som trolig henger sammen med

opplevelsesverdien til de bevegelige kulturminnene. Bruken av dem egner seg derfor særlig godt til å stimulere engasjement og frivillighet, og til å fremme trivsel og folkehelse.

For at de bevegelige kulturminnene skal kunne brukes, må de være i driftsklar stand, noe som ofte krever lisenser og sertifiseringer for både personell og materiell. Det frivillige engasjementet blir samtidig utfordret av fordyrende og kompliserende krav. For eksempel kan miljøkrav og insentiver for overgang til ny teknologi føre til begrensninger eller avgifter, fordi de bevegelige kulturminnene benytter eldre teknologi.



Sopwith Baby. Foto: Bodø Luftfartshistoriske forening

Kompetansen til å bruke og vedlikeholde bevegelige kulturminner ligger i hovedsak hos frivillige. Miljøene som ivaretar og formidler disse kulturminnene, har over tid bygd opp høy kompetanse på både bevaring og drift. Denne kompetansen er en forutsetning for å ivareta den bevegelige kulturarven, og den må derfor sikres og holdes levende. Å legge bedre til rette for bruk av bevegelige kulturminner bidrar ikke bare til bevaring, men også til å stimulere frivillig engasjement og opprettholde nødvendig kompetanse.

Tilgang til infrastruktur er imidlertid en stor utfordring. For fly gjelder det tilgang til flyplasser og rullebaner. For tog handler det særlig om muligheten til fortsatt å trafikere det nasjonale jernbanenettet. Samtidig er antallet bevarte eldre jernbaner i driftsklar stand svært begrenset. Både for fly, kjøretøy og fartøy er dessuten tilgangen på drivstoff avgjørende, noe som blir stadig mer utfordrende med strengere miljøkrav og innføringen av nullutslippssoner.

Sammenhengen mellom bevegelige kulturminner og infrastruktur er viktig for både opplevelsen og forståelsen av kulturmiljø. Når bevegelige kulturminner tas i bruk på bevart infrastruktur, blir kulturmiljøene mer levende. Tog, busser og fly tilfører for eksempel mening til fast infrastruktur som jernbaneanlegg, veier og flystriper. For at bevegelige kulturminner skal kunne brukes mer på eksisterende infrastruktur, må man identifisere hvilken infrastruktur som kan gjøres tilgjengelig for bruk. Tilrettelegging for bruk styrker samspillet mellom immateriell og materiell kulturarv og støtter samtidig opp under det frivillige engasjementet.

Å bevare infrastruktur krever bred kompetanse innenfor ingeniørfag og drift, i tillegg til materialkunnskap og håndverkskompetanse. Både for infrastruktur og for bevegelige kulturminner er kompetansen relevant for flere fagmiljø, særlig innenfor stål, betong, mekanikk og teknologi. Relevansen øker ytterligere hvis eldre teknologi og infrastruktur blir aktualisert som en del av landets beredskap. Tilrettelegging for bruk kan derfor få positive ringvirkninger utover den betydningen det har for bevaring av – og kompetanse på å bevare – bevegelige kulturminner og infrastruktur.

Interessenter og aktører

Flere bevegelige kulturminner er i privat eie eller blir ivaretatt av frivillig sektor, for eksempel gjennom foreninger under Kulturvernforbundet. Disse er sentrale interessenter og aktører.

Offentlige virksomheter som Bane NOR, Jernbanedirektoratet, Vegdirektoratet og Statens vegvesen er interessenter ved at de eier store deler av den bevarte infrastrukturen. En rekke museer, blant annet Vestagdermuseet og Norsk vegmuseum, eier både bevegelige kulturminner og mye infrastruktur. I tillegg forvalter de kunnskap og dokumentasjon, har kompetanse på bevaring og spiller en nøkkelrolle i formidlingen av historien.

De 15 prioriterte anleggene fra bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner er sentrale aktører når det gjelder å videreutvikle og dele kompetanse på bevaring og drift av både infrastruktur og bevegelige kulturminner.

Utdanningsinstitusjoner som tilbyr teknisk og yrkesfaglig opplæring, er avgjørende for mulighetene til å utvikle og videreføre kunnskap og kompetanse på feltet.

Også fylkeskommunene, kommunene, og tilsynsmyndigheter som Jernbanetilsynet er viktige aktører innenfor industriens logistikk.

Riksantikvaren
Pb. 1483 Vika, 0116 Oslo
Besøksadresse: Schweigaards gate 28
Tlf.: 22 94 04 00
Faks: 22 94 04 04
E-post: postmottak@ra.no
www.riksantikvaren.no